

הצעה לקריאה מודרכת של הספר "יד ביד עם תומי"*

לתלמידי כיתות ז' ומעלה

מאת שמואל (תומי) הופרט

הספר הדוקומנטארי הקטן, "יד-ביד עם תומי" הוא סיפור הצלה ניסי של אם ובנה בימי השואה. זהו סיפור המצטרף אל עדויותיהם של ניצולים אחרים המבקשים לשתף את אלה "שלא היו שם" במראות שראו ובחוויות שחוו.

מתגובות של קוראי המהדורה הראשונה הסתבר לנו שגם קוראים הנרתעים בדרך כלל מלקרוא ספרים על נושא השואה מצאו עניין ב"יד-ביד עם תומי". נדמה לי שיש לכך שתי סיבות: א. דמותה של אמא ואישיותה החיונית, השקטה והאמיצה. ב. הסגנון המאופק שבו היא מספרת את סיפורה. סגנון עובדתי, תמציתי ואינטימי זה, הנמנע מרגשנות, מהטחת אשמות ומהבלטת היסודות הטראגיים (המצויים ממילא באירועים עצמם), מאפשר לקורא להזדהות עם גורלה של אמא ויקיריה ולהגיע דרכם להבנה רחבה יותר של מה שאירע ליהודים בתקופת השואה.

* * *

קריאת הספר מזמינה שיחה על כמה נושאים המעסיקים את התלמידים התוהים על מהות הגורל היהודי בתקופת השואה.

* "יד ביד עם תומי". כתבה: הילדה הופרט, הוצאת "ספרית פועלים" ו"מורשת",

א. הגבורה של הקורבנות והניצולים

נדמה לי שבדיון על נושא זה יש להדגיש הן את גבורתם של הלוחמים (המעטים יחסית) בגיטאות ושל הפרטיזנים והן את תעצומות הנפש של הקורבנות והניצולים, ששמרו על האנושי והחיוני שבאדם נוכח הגילויים הקיצוניים של מה שחרג ממידת האדם.

בספר יש כמה וכמה דוגמאות להתנגדות האקטיבית והפאסיבית כלפי הגרמנים ועוזריהם. ר' קריאתו האמיצה של הד"ר פינק בעת הגירוש, וכן החלטתו של מר שפירא, יושב ראש היוזנראט, להצטרף לאנשי הקהילה שלו (עמ' 24), ר' דבריה של סבתי, בלומה, המסרבת לעבוד בבתי המלאכה המספקים ציוד לגרמנים (עמ' 66); בסירובה זה ויתרה סבתא הן על מנת המזון החיונית שניתנה לפועלים והן על הבטחון הארעי שהיה לאלה שעבדו בגיטו; ר' גם תיאור ההתנהגות האמיצה בבתי המלאכה בגיטו, עמ' 53—55.

בספר יש דוגמאות לדרך שבה מסייעים היהודים איש לרעהו בשעות מצוקה: מעשהו של האלמוני שנתן לנו את תרמיל המזון שלו — בקרון הרכבת (עמ' 45—46), אדם זה, שיש אומרים שהובל "כצאן לטבח" — אני מערער, כמובן, על דימוי זה — מסמל במעשהו האנושי גבורה עילאית ושמירה על צלם האדם. ברוח זאת ניתן לבחון את מעשי הרופא בגיטו (עמ' 57—58), ואת הנסיונות של אמא לסייע לבני משפחתה.

ב. יחסם של הגויים ליהודים

בספר אין מגמה לתיאור סטריאוטיפי של הגרמנים והפולנים כמרוצחים. ניתן להשוות תיאורים של גרמנים שאיתם נפגשנו: הקומיסר הגרמני, המסייע לנו (עמ' 19 ואילך), אנשי הגסטאפו, המחסלים את יהודי רימאנוב (עמ' 22—25), שני המפקדים הגרמניים של בתי המלאכה בגיטו (עמ' 53—59, 67—68), וכן מפקדי מחנה הריכוז ברגן-בלזן, קצין הוורמאכט האס וקצין הס. ס. קרמר, (עמ' 90—96). ההשוואה בין הפולנים הנזכרים בספר מצביעה על כך שאנו חייבים את חיינו לאשה פולניה קאתולית, הגברת קנרובה, ולבנה יזק, אשר סיכנו את חיייהם כדי להציל אותנו (עמ' 14, 60—62). היו פולנים נוספים שסייעו לנו והתקוממו נגד העוול שנגרם לנו (עמ' 22—25).

בצד פולנים אצילי-נפש אלה בולטת ההתנכרות והשנאה של אם המנזר, המסרבת להציל את בת-דודתי, רותי (עמ' 31—32). ר' גם מעשי הרוקח-המלשין (עמ' 32—33). בספר יש עדויות להשפעה שהיתה לבעלות הברית על יחסם של הגרמנים ליהודים. הגרמנים מכבדים את אשרות הכניסה הבריטיות (הסרטיפיקטים) שהיו בידיו, ומחזירים לנו אפילו מצרכים שקבלנו "כחוק", מאמריקה, (עמ' 29—30). מבחינה זאת מבססים דברי אמא את אשמתם של "השותקים" — כהגדרתו של אלתרמן.

ג. חיי היום-יום בגיטו ובמחנה הריכוז

העובדה שלאמא ולי היו סרטיפיקטים הקנתה לנו זכויות שנשללו מרוב היהודים בגיטאות ובמחנות. יחד עם זאת ניתן ללמוד מן הדיווח של אמא משהו על שגרת-החיים בגיטו: יחסי היודנראט והגרמנים (עמ' 59—60), תנאי הדיוור, העבודה בבתי המלאכה (עמ' 53—57), הגירושים, ההתנהגות בעתות מחלה ומגיפה (עמ' 68—71) ועוד). כמו כן מצוייה בספר עדות על התמורה שחלה במחנה הריכוז ברגן-בלזן, שהפך ממחנה מעבר למחנה השמדה — בתקופה שבה שהינו בו (22 חודשים).

ד. בין מקריות לנס

ברבים מתיאורי הניצולים יש מן המקרי-האבסורדי ומן המעשה שניתן להגדירו כנס. בספר "יד ביד עם תומי" קיימים כמה אירועים שקשה לתת להם הסבר רציונאלי, למשל, דברי "המכשפה" המנבאת לאמא ולי (בכלא קרוסנו) שניצל (עמ' 41—42); תיאור "נס-חנוכה" בקרון הרכבת (עמ' 46); וכן תיאור הבעל-שם, המבקר את אמי בגיטו, ומספר לה שבחלומו ראה אותה מהלכת בארץ-ישראל (עמ' 71).

ניתן להרהר אם היה זה צירוף מקרים, או איזו יד של השגחה, גלגלו במשך שנתיים מיד-ליד, ממשרד למשרד, מבית דואר אחד לשני את זוג הסרטיפיקטים, ששלח לנו אבא, בעצם ימי המלחמה — עד שהגיעו לידינו של איש פולני אמיץ שסייע להם להגיע אלינו, אל תוך הגיטו.

הדיון והעיון במוטיב זה עשוי להוליך לדיון מעמיק בשאלת האמונה בתקופת השואה ואחריה.

ה. המאבק לחיים

בספר יש דוגמאות לתושייה ולחיוניות שמגלים אנשים המצויים על סף ההכחדה: התחבולה של סבא (עמ' 19—22); הנסיון של אמא להציל את רותי (עמ' 31—32, 74); ההימור שמהמרת אמא בשולחה אותי למפקד הגסטאפו (עמ' 71—73); והנסיונות להשיג מזון בברגן-בלזן (עמ' 94, 102—103).

ו. דמותה של אמא

כדאי לעקוב אחרי הצמיחה של אמא, מן הבית היהודי המסורתי, אל מאבקה בתקופת השואה. נראה לי שאמא שמרה בתקופת המלחמה על הערכים היהודיים-המוסריים שאותם קלטה בבית הוריה. שלמות מוסרית זאת אפשרה לה להחזיק מעמד ולהציל את שנינו.

ז. האיפוק הסגנוני

לאחר עיון בכמה תכנים ראוי לבחון את סגנונו המאופק של הספר. כוונתי להימנעות משימוש בתארים מועצמיים ובדימויים שבהם נוהגים לדמות את מעשי הרצח והזוועה, וכן הימנעות מחוות-דעת — שעיקרה שיפוט, הדגשה והוקעה. בספר יש בעיקר תיאורים ולא מתן ההתרגשות והכאב של המחברת.

כדוגמא לסגנון זה אפשר לבדוק את הפגישה עם אם המנזר (עמ' 31—32). יש כאן תיאור מצומצם ושיחה. שורות החתימה, המציינות עובדות מדוייקות, מניחות לקורא להתרשם ולהסיק מסקנות.

דוגמא נוספת: אחד הרגעים הקשים ביותר בספר הוא הרגע שבו נודע לאמא על מות בני משפחתה באושוויץ (עמ' 99). כדאי לבחון כיצד מביעה אמא את עוצמת כאבה ברגע זה.

ח. השוואת שתי זוויות ראות ושני סגנונות

האפילוג שלי (עמ' 121—126), חוזר ומשחזר את שמספרת אמא בעמ' 69—75. ניתן להשוות את שני התיאורים, שנכתבו בסגנון שונה, בנעימה אחרת ומתוך פרספקטיבה שונה.

יתכן מאד שהתיאור העובדתי החשוף של אמא מהימן ומרשים יותר. אבל כדאי לערוך השוואה בין נוסח זה לתיאור הספרותי, המערב מציאות ובדיון, של הבן — המספר גם על ילדיו.